

Araştırma Makalesi • Research Article

Tarikat ve Cemaatlerin Siyasetle İlişkisi

Cult and Religious Communities Relation with Politics

İshak Torun ^a

^a Prof. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, 14030, Bolu /Türkiye.
ORCID: 0000-0002-8299-9924

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 21 Ekim 2019

Düzeltilme tarihi: 25 Kasım 2019

Kabul tarihi: 05 Aralık 2019

Anahtar Kelimeler:

Tarikat

Cemaat

Türkiye

Din

Siyaset

ARTICLE INFO

Article history:

Received October 21, 2019

Received in revised form November 25, 2019

Accepted 05 December 2019

Keywords:

Cult

Religious Community

Turkey

Religion

Politics

ÖZ

Çalışmada, tarikat ve cemaatlerin toplumla, siyasetle ve ticaretle ilişkileri analiz edilmektedir. Çalışmanın konusu genel olarak din ve siyaset, özel olarak tarikat ve cemaatlerle siyaset arasındaki ilişkidir. Türkiye’de son yıllarda ortaya çıkan toplumsal değişme her tür ilişki biçimini işlevsizleştirmektedir. Bu değişim konjonktürü, bütün kurumları değiştirmeye zorlamaktadır. Tarikat ve cemaatler, bir dini kurum olarak, bu değişim sürecini yaşamaktadır. Değişim, kaçınılmaz olarak iki melez tip yaratmaktadır: Ataerkil ilişkileri elimine eden, irfanla bilimi birleştiren, siyasete ve ticarete mesafe koyan, sivil kamusal alana konumlanan, kamusal alanda ümmet ve toplum kimliğini kabul eden birinci tip. Ataerkil ilişkileri ve taassubu korumakta geleneksel, ticaret ve siyasete yönelmekte şehvetli, kamusal alana çıktığında mikro milliyetçi, yozlaşmış ikinci tip. Çalışma konusu, eleştirel yaklaşımla analiz edilmekte ve değerlendirilmektedir. Analizler ise siyaset sosyolojisi çerçevesinde, mücmel bir kapsamda yapılmaktadır.

ABSTRACT

In this study, the relations of cult and religious communities with society, politics and trade are analyzed. The subject of the study is the relationship between religion and politics in general, cults and religious communities and politics in particular. emerging social change in Turkey in recent years has been functionless for all kinds of relationships. This conjuncture of change forces all institutions to change. cults and religious communities, as a religious institution, is going through this process of change. Change inevitably creates two hybrid types: the first type that eliminates patriarchal relations, unites wisdom and science, puts distance to politics and trade, is located in the civil public sphere, and accepts the identity of the ummah and society in the public sphere. The second type, which is traditional in preserving patriarchal relations and commitment, lustful towards trade and politics, micro-nationalist when it emerges in the public sphere. The subject of the study is analyzed and evaluated with a critical approach. Analyzes are carried out within the framework of political sociology in a splendid context.

1. Giriş

Türkiye’de tarikat ve cemaatten bahsetmek yasaklı bir konuyu konuşmak demektir. Yakın geçmişte tarikat ve cemaatlerin bilimsel incelenmesi bile ayıp ve yasaktı. Nitekim Şerif Mardin’in bir cemaatle ilgili yaptığı bilimsel çalışma, laiklerin Dar-ul Hikmet’i İslamiyesi kabilindeki TÜBA’dan atılmasına sebep olmuştu.

Öte yandan Türkiye’de din, diyanet, ibadet ve irşat totaliter rejimlerdeki gibi açıktan ve toptan yasaklanmamış, ancak nicel ve nitel olarak sınırlandırılmıştır. Keza, bugünün tarikat ve cemaat sorunu ile 1923-1950 arasındaki tarikat ve cemaat sorunu aynı değildir. Tarikat ve cemaatler geçmişte yasaklanmak, engellenmek, bastırılmak ve belki yok edilmek dolayımında gündeme gelmekteydi. Bugün ise

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: ishaktoran@ibu.edu.tr

Atıf/Cite as: Torun, İ. (2020). Tarikat ve Cemaatlerin Siyasetle İlişkisi. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(17), 83-94.

devletle, siyasetle, ticaretle, kendi içlerindeki ve aralarındaki sorunlu ilişkiyle gündeme gelmektedir.

Tarikat ve cemaatler, 2010'dan itibaren, özellikle FETO meselesinden sonra, muhafazakârlar tarafından, içerden bakışla, belki özeleştiriyile ele alınmayı beklemektedir. Millet-i mahkûmelikten kurtulan, çevreden merkeze taşınan muhafazakârların başka mazeretleri de kalmamıştır.

Bu makalede tarikat ve cemaatlerin siyasetle, devletle, Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) ile, diğer tarikat ve cemaatlerle, toplumla, ümmetle ve ticaretle aralarındaki ilişkileri incelendi. Konunun çerçevesini genel olarak din ve siyaset, özel olarak dini teşekküllerle siyaset arasındaki ilişki oluşturmaktadır. Konuları bu çerçevede inceleyen disiplinin adı ise siyaset sosyolojisidir. Belirtmek isteriz ki, bu çalışmadan, inceleme konusunun genişliği dolayısıyla, mufassal bir analiz beklenmemelidir.

Çalışmamızda epistemünün geleneksel çizgisi baskın olmakla beraber, bir açıdan post-modern epistemünün izlerine de rastlanacaktır. Post-modern epistemologlara göre, sosyal bilimlerin objesi kadar öznesi de sübjektiftir; içinde yaşadığı kültürün, değer ve normların etkisi altındadır (Hekman, 1999: 232). Çalışmada, özellikle son kısımlara doğru değerlendirmelerin giderek yoğunlaştığı, bakış açılarının değerlendirmelere yön verdiği, hatta bunun kişiselleşen gramer kullanımına kadar yansıdığı görülecektir.

2. Tarikat ve Cemaat Olgusu

2.1. Tarikat ve Cemaat Kavramları

Günümüz tarikatları, işlevleri itibarıyla, büyük ölçüde cemaattir. Cemaatler, geçmiş dönemde devletin, medreselerin, tarikatların, vakıfların ve mahalle mescitlerinin yaptığı tedris, tebliğ, irşat, terbiye ve dayanışma işlevlerini görmek üzere ortaya çıkmışlardır. Bugünkü tarikatlar da büyük ölçüde cemaatlerin yaptığını yapmaktadır. Dolayısıyla günümüz tarikatlarını dini cemaat kategorisi içinde değerlendirmek mümkündür.¹

Geleneksel tarikatlar, geçmişte, saydığımız işlevlerin başka kurumlarca yapıldığı rahatlığıyla, mikro ve makro dünyayı (masivayı) terk edip tamamen ahrete yönelmişlerdi. Hedef bireysel terakki ve tekâmül idi. Farklı olarak, medresede ilim tahsiliyle öğrenilemeyecek dini pratiklerin yaygın eğitimini tarikatlar yapmaktaydı. Tarikatların, yaparak ve yaşayarak İslami terbiye kazandırma işlevini günümüzün dini cemaatleri de yapmaktadır. Cemaatler bu yönleriyle tarikatların işlevini üstlenmiştir. Onun için, betimlediğimiz dini teşekküller bazen “dini cemaat”, bazen “tarikat ve cemaatler” olarak adlandırılmaktadır.²

Dini teşekküllerle ilgili, işlevlerin önem derecesi ve yekûn içinde tuttukları miktar itibarıyla, şu belirlemeyi yapmak mümkündür. Tarikatlar gördükleri işlev itibarıyla daha çok dini cemaatlere, dini cemaatler ise tarikattan daha çok modern sivil toplum örgütlerine (STÖ) benzemektedir

(Torun, 2015: 144; Yelken, 2011). Bazı dini cemaatlerin, değişim rüzgârının etkisiyle, siyasal ve ekonomik kamusal alana savruldukları gözlenmektedir. Bu durum din- siyaset ilişkilerinin dengesini bozan güncel bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır

2.2. Günümüz Tarikat ve Cemaatlerin Ortaya Çıkması

İslam, geleneksel dönemde, mesela Osmanlı'da hem devletin kurucu ideolojisi hem de toplumsal ilişkilerin değer ve normuydu. Devlet, Müslümanlığın ve Müslümanların siyasi alandaki hamisiydi. Medrese, vakıf, tarikat, tekke, zaviye ve mahalle mescitleri ise Müslümanların sivil korunaklarıydı.

1908'de, İslam'ın siyasi misyonu İttihatçı iktidar elitleri tarafından inkâr edildi. İttihatçıların siyasal alanla sınırlı reddiyesi, 1923'ten itibaren sivil alana taşarak radikalleşti. İslam'ın siyaseten reddi, laikliğin kabulüyle tescillenip hayata geçirildi. İslam'ın sivil toplumdan ayıklanması için medrese, vakıf, tarikat, tekke, zaviye ve mahalle mescitleri yasaklandı. İslam'dan boşalan etik (moral) ve ideolojik boşluk vulger materyalizmle doldurulmak istendi. Benimsenen vulger materyalizm, L.Büchner'in Madde ve Güç kitabıyla özdeşleşen erken dönem Alman materyalizmi ve A.Comte'un pozitivismi ile özdeşleşen erken dönem Fransız materyalizminin bir senteziydi (Hanioglu, 2009: 163).

Vulger materyalizmi bilimecilik olarak ta adlandırılmaktadır. Bilimecilik, bilimin bir amaca ulaştıran alet ve araç olmaktan çıkarılıp, bir amaç, bir gaye ve bir erek haline getirilmesidir. Bu konumlanmasıyla bilim aynı zamanda din, ideoloji, felsefe ve ahlaktır. Bilim, bütün bu sıralananların yerine kendisini koyma iddiasındadır. Bilimin bu kesin, mutlak ve diğer bütün bilme kategorilerini dışlayan mütehakkim hegemonyası, M.Weber'i milat alırsak, 20.yy'ın başlarından itibaren kırılmıştır. Bugünkü bilim, post-modern eleştiriler bir kenara, K. Popper'in başarıyla betimlediği şekilde (Magee, 1982), son derece mütevazı sınırlara çekilmiştir.

Devletin, özellikle sivil kamusal alanda, bastırıcı ve ideolojik aygıtlarıyla İslam'ın üzerine yürümesi, dindar muhafazakârları eski tarikatları ihya etmek ve dini cemaatleri kurmak suretiyle örgütlenmeye itmiştir. Yasaklı olan tarikat ve cemaatler, toplumda gördükleri işlev dolayısıyla, zamanla meşruiyet kazanmışlardır (Çakır, 11.07.2019).

2.3. Tarikat, Cemaat ve Sivil Toplum Örgütü

Dini cemaatler, F. Tönnies'in konuyla ilgili düşünceleri bağlamında, daha çok cemiyete benzemektedir.³ Cemaat, tarihsel olarak köy, mahalle, aşiret, etnik ve mezhep gruplarını ima eder. Geleneksel cemaatte insanlar ekonomik, sosyal, siyasal, inanış, kültürel, estetik, eğitim ve meslek olarak birbirinin benzeridir. Benzerlik cemaatin tipik karakteridir. İnsanları birbirine bağlayan şey akrabalık, hısımlık, komşuluk, din ve mezhep aidiyeti gibi sempatik

duygudaşıktır. Ben yoktur, biz vardır. Cemaatte, Kohlbergci ahlak kuramına göre, ahlaki doğru ve yanlış bize nispet edilen tutumlar tarafından belirlenmektedir: Yani bize faydalı olan doğru, bizden ise haklı!

Bütün aktiviteler cemaatin mahrem kamusalında gerçekleşmektedir. Diğer cemaatlerle ilişkiler çok sınırlıdır. Kent ve ulus toplumuyla ilişkiler yoktur. Çünkü modern kent ve modern ulus toplumu yoktur. Bütün cemaatleri ortak bir paydada birleştiren kamusal alan, ortak kültür ve ortak kimlik henüz gelişmemiştir. Her cemaat ayrı birer dünyadır. Cemaat bireyleri için bütün dünya, içinde yaşadığı cemaatin dünyasından ibarettir. Her birey kendi köyünde, aşiretinde, mahallesinde doğmakta, büyümekte, orada geçimini sağlamakta, evlenmekte, çocuk çocuğa karışmakta, orada ölmekte ve oranın mezarlığına gömülmektedir (Ünsaldı vd., 2018: 163-167; Torun, 2008; Torun, 2002: 77-81; Gezgin, 1990:193).

Geleneksel kentin mahalleleri köyden farksızdır. Her mahalle diğerlerinden izoledir. Hatta somut duvarlarla birbirlerinden ayrılmıştır. Aralarında geçiş olmayan kompartımanlar gibidir (Faruqhi, 1997: 64, 165, 166). Hâsılı, geleneksel kentler kent değil, birbirinden izole cemaatler topluluğudur.

Geleneksel cemaat hayatı sanayileşme ve kentleşmeyle beraber değişime uğradı. Pazar gelişti. Kırsal nüfus kentlere göçtü. Sanayileşme ile geçimlikten daha fazlasını üretmek mümkün oldu. Zengin- fakir sınıfı doğdu. Eğitim yaygınlaştı. Yeni meslekler ortaya çıktı. Toplum eğitim, gelir ve mesleklere göre hiyerarşik biçimde kademelendi. İnsanlar sadece eğitim, meslek ve gelir açısından değil, aynı zamanda düşünsel, siyasal, etik ve estetik bakımından da birbirinden farklılaştı. Sempatik duygudaşlık farklılaşmış bireyleri bir arada tutmakta artık yetersiz kaldı.

Modern toplumsal değişme hızlandıkça köy, mahalle, aşiret ve tarikat gibi geleneksel cemaatler işlevini kaybetti. Ya kentlerin ve büyük toplumun ortak / üst kimliğinde atomize olup ortadan kalktılar ya da modern grup ve kurumlar içinde konsolide olarak, ama farklı formlarda yaşama şansı elde ettiler.

Diğer yandan modern bireyler, münhasır bir hedef etrafında bir araya gelerek sivil, siyasal ve ekonomik cemiyet grupları kurmaya başladı. Geleneksel cemaat grupları birbirine denk, birbirine rakip ve alternatif kimlikler iken, cemiyetler ortak / üst / ulusal kimlik çatısı altındaki birer alt kimliklerdir. Modern cemiyetler, alanlara göre farklı şekillerde ifade edilmektedir: İkincil grup, resmi grup, rasyonel grup, iradi grup, kazanılmış kimlik vb.

Bilmek gerekir ki bu tarz sosyal kavramsallaştırmaların tümü, Weber'in dediği gibi, birer ideal tiplemedir. Renkleri siyah ve beyaza indirgeyerek yapılan ideal tiplmeler bize analiz kolaylığı sağlamaktadır (Weber, 1985: 77; Bottomer, 1990: 185-187; Kapani, 1992: 68). Bu bağlamda geleneksel toplum (cemaat) birden, bütün renkleriyle yok olmamakta, keza modern toplum (cemiyet) da birden ortaya çıkmamaktadır. Yani gerçek hayatta, Göle'nin (2007)

kavramsallaştırdığı türden, gelenekselle modernlik iç içe geçerek ya da geleneksel olan modern olanın içinde konsolide olarak melez modernlikler yaratmaktadır.

Hâsılı, Türkiye'deki cemaatler farklı (melez) modernlik olgusuna iyi bir örnektir. Şu kadar ki günümüzün dini cemaatleri, geleneksel cemaate benzediğinden daha fazla modern cemiyete (sivil topluma) benzemektedir. Tek tip modernliğe inananlar, melez modernlik örneği olan dini cemaatleri bütünüyle geleneksel cemaatlere eşitleyip, onları tarih dışılıkla ve işlevsizlikle infaz etmektedir. Öte yandan melezleşmenin başarısız olduğu durumlarda, işine geldiğinde geleneksel işine geldiğinde modernlik iddiasını taşıyan yoz, dejenere, arabesk cemaatler türemektedir. Modernlik karşıtı tutucular ise bu dejenere, yoz cemaatleri, anlayışla karşılamanın ötesine geçip, onları savunusunu yapmaktadır. Her iki aşırılıktan kaçınmanın yolu bu iki cemaat tipinin doğru analiz edilmesine bağlıdır.

Türkiye, özellikle 2000'lerden sonra çok hızlı bir değişim sürecine girmiştir. Bu değişim ve dönüşüm dini cemaatleri de etkisine almıştır. Sentez yapmayı başaranlar cemiyete (sivil topluma) benzemişlerdir. Bunlar siyasal ve ekonomik kamusal alandan uzaklaşıp, sivil kamusal alana yönelmişlerdir. Bir nevi STÖ olmuşlardır. Bu özelliklere haiz cemaatler, gelişmiş ülkelerde, hükümet dışı kuruluşlar konsepti içinde, STÖ olarak kabul edilmektedir (Torun, 2008).

Türkiye'deki bazı cemaatler değişim dinamiğini idrak edememektedirler. Eskiye ait kültürel yapı ile iktidarını kaybetmekten korkan cemaat (ve tarikat) elitleri değişime direnmektedir. Eski dünyaya ait kabile (cahiliye) asabiyesini terk edememek ise onları topluma paralel / alternatif kimlikler haline getirmektedir. Sorun şu ki modernliğin getirdiği nimetlerden de vazgeçmemektedirler. Aksine siyasal kamusal alan ve ekonomik kamusal alana karışmakta çok istekli davranmaktadırlar. İktidar ve ekonomik rant herkes gibi onların da başlarını döndürmektedir. Kabile asabiyesiyle birleşen bu iştah onları şirket ve devlet olmaya sürüklemektedir.

Değerlendirme yapmak gerekirse; tarikat ve cemaatler vazgeçemedikleri kabile asabiyesi yüzünden hem iç tutarlılıklarını hem de diğer toplumsal kesimlerle, diğer dini gruplarla, ümmetle ve devletle ilişkilerini bozmaktadırlar. Bu durum modern toplum hayatı için sorunlu alanlar yaratmaktadır.

3. Tarikat ve Cemaatlerin Siyasetle İlişkisi

Sivil toplumla aynı anlama geldiği varsayımıyla kamusal alan sivil, siyasal ve ekonomik olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Bu üç alanda üç tip grup etkinlik göstermektedir: STÖ'ler, siyasi kurum ve gruplar, şirket ve lobiler. STÖ kâr ve iktidar amacı gütmeyen baskı grubudur. Siyasi grupların amacı kendilerini ve/veya ideolojilerini iktidar yapmak, şirketlerin ise üyelerinin çıkarını maksimize etmektir. Üçü de meşru ve gereklidir. Ancak faaliyet gösterdikleri alanlar (sektörler) ve buna bağlı olarak

kuralları farklıdır. Birbirinin alanlarına girmeleri etik ve hukuki sorunlara yol açmaktadır.

STÖ, faaliyet alanı itibarıyla çıkar ve iktidar peşinde koşmaz, bütün toplumun menfaati için çalışır. Toplum ve devlet nezdinde ayrıcalıklı muamele görür. Bundan dolayı herkes, her grup kendisini sivil toplum olarak lanse etmek istemektedir.

STÖ'nün sekiz özelliğinden bahsedilebilir (Tosun, 2005: 11; Çaha, 1997: 31-32): i) Farklılık, ii) Gönüllülük, iii) Devletten görece özerklik, iv) Örgütlülük, v) Baskı mekanizması uygulama, vi) Alenilik vii) Sınırlı bir konuda faaliyet göstermek viii) Grubun ve üyelerinin iktidarına ve çıkarına çalışmamak.

Dini cemaatler yukarıdaki kriterler çerçevesinde STÖ'ye yakın durmaktadır. Gönüllülük, özerklik ve toplum menfaati için çalışmak konularında büyük ölçüde STÖ'ye benzerlik göstermektedir. Farklılık ve alenilik konularında ise geleneksel cemaatlere benzemektedirler. Diğer kriterleri her dini grup için ayrı ayrı yorumlamak gerekir.⁴

Cemaate girmek ve çıkmanın iradeye bağlı olması, devletin emriyle kurulmaları ve işlerini emirle yapmaları STÖ'nün tipik özelliğidir. Cemaatler bu yönleriyle STÖ'ye benzemektedirler. Ancak şekil ve ayrıntılarda bile benzerlik arayışları onları geleneksel cemaatlere eşitlemektedir. Keza cemaatlerin genelinde geçerli olan bir ağanın, beyin, mehdinin, şeyhin, ulunun, pederşahın şahsında fani olmak, onun arkasında istifleşmek sivillikle ilgili değildir. Cemaatler, bu kriter dolayımında STÖ'ye değil, kabilelere ve geleneksel tarikatlara benzemektedir.

STÖ'de bireysellik ve eşitlikçi ilişkiler söz konusudur. Yönetim konusunda ortaya çıkan farklılaşma ise demokratik sınırlar içinde kalmaktadır. Örgütlenme olduğu için yönetim ve bürokrasi kaçınılmazdır. Ancak yönetim kurulları ve yöneticiler seçimle gelip gitmektedirler. Yönetimin meşruiyeti nihai analizde üyelerine, üyelerinin anonim kimliğine dayanır. Grubun yönetimi bir ağanı, beyin, pederşahın, şeyhin, mehdinin ve ulunun elinde ise, yönetim işleri bunların şahsi mülkü addediliyorsa, burada STÖ değil, geleneksel cemaat söz konusudur. Bu bağlamda geleneksel cemaat yapısı patrimoniyal siyasal kültüre, STÖ yapısı ise demokrasi kültürüne hayat vermektedir (Torun, 2008).

Öte yandan gelir ve mesleki farklılaşma, siyasi görüş farklılıkları, farklı ortamlarda sosyalleşmiş olmak dini tarikat ve cemaatlerin herkesi birbirine benzetmesini, bir şeyhin, ulunun, mehdinin ve pederşahın vesayetine sokmasını giderek zorlaştırmaktadır. Değişen şartlar onları sivil, siyasal ve çıkar grubu olmaya itmektedir. Din ve diyanet STÖ ile uyumlu oldukları için değişimin sivil toplum yönünde olması sorun yaratmamaktadır. Çünkü her ikisi de hayır hasenat gibi iktidar ve çıkar beklentisi olmayan amaç taşıyorlar. İktidar ve çıkar ile din ve diyanet birbirleriyle pek uyumlu olmadıkları için değişimin çıkar grubu ve siyasi gruplar yönünde olması sorunlara yol açmaktadır.

Baskı mekanizması, STÖ'lerin siyasetle ilişkisini belirlemede adeta turnusol kâğıdı işlevi görmektedir. Baskı mekanizması hem STÖ'nün hem de siyasi grup ve çıkar gruplarının ortak özelliğidir. Ancak STÖ'nün baskı mekanizması işlevi kendi faaliyet konusuyla sınırlıdır. Ayrıca kendi üyelerinin siyasi ve ekonomik çıkarlarına yönelik değildir.

STÖ'nün siyasetle ilişkisini belirlemede angaje kavramını kullanılmaktadır. STÖ ve STÖ olma iddiasındaki bir dini cemaat ilke olarak siyasete angaje olamaz. Bir siyasi partinin bütünüyle yanında ya da bütünüyle karşısında yer alamaz. Angaje olmanın iki göstergesi vardır. İlki bir siyasi grupta / siyasi harekette / siyasi akımda ne savunuluyorsa veya neye karşı çıkılıyorsa onu savunmak veya ona karşı çıkmaktır. İkincisi bir siyasi grupta / siyasi harekette / siyasi akımda ne savunuluyorsa veya neye karşı çıkılıyorsa onu eleştirmek veya onu savunmaktır. İki durumda da angaje olma söz konusudur. Siyasete angaje olmuş cemaatler (veya STÖ'ler) siyasallaşmakla, bir parti veya siyasi akımın uzantısı ve arka bahçesi olmakla müttehemdirler.

Öte yandan bir partiye oy vermek, başkalarını bir partiye vermeye davet etmek otomatikman siyasallaşmak, siyasete angaje olmak şeklinde değerlendirilemez. Şu kadar ki, bir partiden veya yöneticiden yapılan talepler veya onlara yöneltilen eleştiriler dini cemaatin (veya STÖ'nün) münhasır faaliyet konusuyla ilgili olmalı ve amme menfaatini esas almalıdır. Keza, bu talep ve eleştiriler kapalı kapılar ardında değil, aleni olarak yapılmalıdır. Bu münhasır muhalefet, kamuoyunun rızasına ve denetimine sunulmalıdır. Mesela bir dini cemaat başörtüsüyle, dini tedrisatla, Ayasofya Camii'nin açılmasıyla ilgili yönetime baskı yapabilir, bu minvalde şu ya da bu yönde oy vereceğini deklere edebilir, oyunu bu doğrultuda kullanabilir, kullanmayı telkin ve tavsiye edebilir. Bunu yapmak baskı mekanizmasını kullanmak anlamına gelir. Herhangi bir partiye oy vermemek, yönetime baskı yapmamak, hiçbir siyasi konuya duyarlı olmamak ise dünyaya kahretmiş geleneksel tarikatların işi olabilir. Partizanlık zaten otantik tarikatların var oluş gayesine; züht ve takva misyonlarına aykırıdır. Çünkü siyaset dünyadır, hem de şehvetli taraftandır!

Tarikat, cemaat veya STÖ'nün siyasete doğrudan karışması siyaseti ve toplumsal düzeni toptan tehdit eden savaş, kaht, ilhak ve darbe gibi kriz zamanlarında söz konusu olabilir. 15 Temmuz 2016'daki darbe girişimine karşı sokaklara çıkan, darbeye karşı duruşlarını açık eden cemaatlerin, tarikatların ve STÖ'lerin durumu buna örnektir. Keza Ahilerin ilk dönemlerde gördükleri işlevler bu istisnai duruma örnektir. Ahiler ilk dönemde asayiş, güvenlik, sosyal yardımlaşma, üretimin örgütlenmesi dâhil her konuda sorumluluk almıştı.⁵

15 Temmuz 2016'da bir tarikatın, cemaatin ve STÖ'nun darbeye karşı siyasi tavır alması siyasallaşma olarak değerlendirilemez. Çünkü kriz hali siyasetin, toplumsal kuralların, yaptığımız tüm ayrımların ve mülhazaların anlamını yitirdiği keredir. Aksine bir kişinin veya bir STÖ'nun tavır almaması paradoks olurdu.⁶ Belki her

durumda dünyadan elini eteğini çekmiş mistik tarikat ve kendi halinde yaşayan bireyler bundan istisna tutulabilir. Günümüzde, Türkiye özelinde, böyle mistik bir tarikat kalmış mıdır(?)

Kriz zamanları dışında muhalif veya iktidar partisine, bir yönetime, bir siyasi görüşe kafadan karşı çıkmak veya kafadan yandaş olmak siyasallaşmak anlamına gelir. Böyle bir dini cemaat veya STÖ, STÖ olmaktan çıkmış, siyasi bir fırka veya bir siyasi partinin arka bahçesi olmuş demektir. Keza bir STÖ veya STÖ nitelikli bir dini cemaatin dini tebliğ, irşat konuları dışında, muhalif veya muvafık doğrultuda siyasi polemige girmesi, partizanlık yapması, siyasi gazete çıkarması, yönetime baskı kurması siyasallaşma olarak değerlendirilmelidir.

Belirtmek gerekir ki, dini cemaat veya STÖ üyelerinin kendi nam ve hesaplarına siyaset konuşmaları, siyasetle ilgilenmeleri, siyasete girmeleri ayıp ve yasak addedilemez. Yine bir bireyin kendi nam ve hesabına bir siyasi firkaya veya siyasi harekete dâhil olması da ayıp ve yasak sayılmaz. Çünkü sivilik savunusu siyaseti inkâr anlamı taşımamaktadır.

Bizim siyasallaşmaya yüklediğimiz olumsuz anlam, bir STÖ veya STÖ nitelikli dini cemaatlarla sınırlıdır. Eğer bir dini grup siyasi bir hareket olmaya karar verirse, siyasallaşmayı olumsuzlayan çekinceler doğal olarak geçerliğini kaybedecektir. Konuyu artık başka açıdan, yani siyasi düzlemde konuşmak gerekmektedir. Bu doğrultuda siyaseti amaçlayan bir dini hareket için üç etik sınır ileri sürülebilir. i) Silahlı, yıkıcı, devrimci, negatif bir siyasi duruşun takip edilmemesi, ii) STÖ iddiasında bulunulmaması, iii) Dinin araçsallaştırılmaması; yani dini kutsalların siyasete malzeme yapılmamasıdır.

Sivil nitelikli bir dini cemaatin siyasete angaje olamaması, siyaset yapamaması gerektiği gibi ticaret de yapamamalı, şirket de kuramamalıdır. Çünkü ticaret ve şirketlerin amacı kârdır, kârı maksimize etmektir. Bu nedenle şirket işletmek ve ticaret yapmak sivil toplum nitelikli cemaatin amme menfaati nosyonuna zarar verebilir. STÖ ve STÖ nitelikli dini cemaatler, ilke olarak, yardım ve bağışlarla faaliyetlerini sürdürmelidir.

Bir STÖ'nün veya dini cemaatin ticaret yapması ve şirket işletmesi ekonomik rekabete de zarar verebilir. Bir ülke ordusunun fabrikası, ticarethanesi olması da bu kabilden sayılmalıdır. Bu, Mısır ve Türkiye gibi para kazanmanın etkin yolunun siyasetten geçtiği ülkelerde özellikle önemlidir. Ekonominin kurumsallaşmadığı ülkelerde, kaba bir genellemeyle, siyasete bulaşan ticarete de bulaşır, ticarete bulaşan siyasete de bulaşır.

Son tahlilde STÖ'ler, dini cemaatler, ordu gibi amme menfaatini esas alan grup ve kurumlar siyaset ve ticarete mesafe koymalıdır. Ya da STÖ iddiasından, amme menfaati taşıma iddiasından vazgeçmeli, kendilerini siyasi grup veya şirket olarak deklere etmelidirler.

4. Tarikat, Cemaat ve Diyanet İşleri Başkanlığı

4.1. Aynı İş Yapan Rakipler Olarak Tarikat, Cemaat ve Diyanet İşleri Başkanlığı

Türkiye'de dini eğitim ve öğretim Milli Eğitim Bakanlığı'nın (MEB) ve Yüksek Öğretim Kurumu'nun (YÖK) uhdesinde, ibadetin örgütlenmesi, dini tebliğ ve irşat Diyanet İşleri Başkanlığı'nın (DİB) uhdesinde olmak üzere devlet tekelindedir.⁷ Cari mevzuata göre hiç kimse dini talim, tedris, tebliğ için cemiyet (sivil ve siyasi örgüt) kuramaz, bunlara üye olamaz, yardım edemez, bunları savunamaz, bunlar adına faaliyette bulunamaz. Keza herhangi sivil bir kurum ibadethane açamaz, bunlara imam atayamaz, bunları işletemez (Kara, 2000). Bu yasaklı durum halen devam etmektedir.

Diyanet İşleri Başkanını devlet atar. Atanan başkan, tipik kamu görevlisi gibi emir komuta zinciri içinde hareket eder. DİB bünyesinde iş görenlerin tümü devlet memurudur. Dini irşadın nerede, ne zaman, kime, ne kadar verileceğini DİB belirler. İbadethane (Cami ve mescit) açılması, din görevlisinin atanması DİB'in inisiyatifindedir. Türkiye'nin bütün camilerinde, bütün hutbelerinde DİB'in dikte ettiği metin okunur. Hiçbir din görevlisi, DİB görevlendirmedeği sürece, kendi mescidinde doğaçlama ve irticalen hitap edemez. DİB'in YÖK gibi özerkliği bulunmamaktadır. Vaiz ve hatiplerin akademisyenler gibi akademik özerklikleri, kürsü özgürlükleri yoktur. DİB'e bağlı vaiz ve imamlar tipik kamu görevlisidir. Emredildiyse yapar, emredildiği kadarını yapar, emredileni ise yapmamaktadır.

Din görevlisi namaz kıldırmak, hutbe okumak gibi asli görevleri dışında, DİB ayrıca emretmediği sürece, irşat, tedris ve tebliğ yapamaz. Çünkü dini faaliyet yapmak DİB'in ikincil işlevidir. Birincil işlevi dini faaliyetleri, dini hareketleri, dini yorumları, dini tedris, talim ve irşadı kontrol etmek, sınırlamak ve düzenlemektir.⁸ DİB devletin denetimi, kontrolü ve onayı dışında bir dini düşünce, akım ve hareket ortaya çıkmasını diye dini faaliyette bulunur (Kara, 2000: 45).

Gerçi Anayasa'nın 24. Maddesi'nde "Herkes, vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir. ...ibadet, dini ayin ve törenler serbesttir" der. Ancak devrim yasaları, diğer mevzuat hükümleri göz önünde alındığında ibadet hürriyetinin vicdan ve özel alanla sınırlı olduğu anlaşılır. 24. Maddenin iddia ettiği ibadet hürriyeti belki Türkiye'de azınlık statüsünde yaşayan gayrimüslimler için söylenebilir.

430 Sayılı Tevhidi Tedrisat Kanunu (TTK) ve 677 Sayılı Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması hakkındaki Kanun ibadet ve dini eğitimi konusunda halkın örgütlenmesini, mesela ibadethane açmasını, okul açmasını, imam ve öğretmen görevlendirmesini, hutbe vermesini, bunları yapmak üzere cemaat ve cemiyet kurmasını külliyen yasaklar. Ancak herkes kendi evinde, kendi ailesiyle sınırlı olmak üzere ibadetinde özgürdür. Yine dini eğitimi, Anayasa'nın 24. Maddesinden anlaşılacağı üzere, yasalar bir kişinin dini eğitimi kendi çocuğuna vermesini sınırlandırmaz. Ancak bu

hizmeti devlet dışında herhangi bir kurumdan, şahıstan (komşusu bile olsa) alamaz. Kendisi de başkasına, komşu çocuğuna bile olsa dini eğitim veremez. Kamusal alandaki bütün dini aktiviteler devletin denetim ve gözetimi altında olmak zorundadır.

633 Sayılı DİB Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanunu'nun 1. Maddesi, Anayasanın 136. Maddesinin verdiği yetkiye dayanarak, İslam dininin inanç, ibadet, ahlak esaslarıyla ilgili işlerini yürütmeyi, tebliğ ve irşat görevlerini yapmayı ve ibadethane işletmeyi, DİB uhdesinde olmak üzere, devletin tekelinde olduğunu tanımlar. Aynı yasanın 35. Maddesi ise ibadethane açma tekeline açıklık getirir.

633 Sayılı kanunun 1. Maddesinin DİB'e attığı görevler şu şekilde özetlenebilir: i) İbadethane açılmasına izin vermek, ii) Vaaz ve hutbe irat etmek, iii) Halkın dinle ilgili merak ettiği sorularına cevap vermek, iv) Kitap, dergi, takvim ve kaset vb. basmak.

Anlaşılabileceği üzere, DİB'in görevlerinin cami açmak, imam atamak ve yaygın dini eğitim yapmakla sınırlıdır. Ama daha da önemlisi DİB'in bu işlevleri yapmasının gayesi, Anayasa'nın 136. Maddesinde düzenlendiği üzere, dine hizmet amaçlı değildir; dini, milli birlik ve bütünleşmeyle, laiklikle bağdaştırma amaçlıdır. Açıkça ifade etmeyi göze almak gerekirse, DİB dini hassasiyetle değil, dinle resmî ideolojiyi bağdaştırma, sivil dini yorum ve hareketleri kontrol etme amacıyla kurulmuştur (Kara, 2000: 44, 45, 46; Öcal, 1998: 243). Bunun tam olarak anlaşılması için Cumhuriyet'in din eğitimi tarihine göz atmak gerekir.

1924 yılında, 430 ve 677 Sayılı devrim yasalarıyla, örgün dini eğitim veren medreseler, yaygın dini eğitim veren tekke ve zaviyeler yasaklanmış ve Şer'îye ve Evkaf Vekaleti kaldırılmıştır. Bu kurumların yaptığı dini faaliyetlerden örgün dini eğitim MEB'e⁹, yaygın dini eğitim ve ibadetin örgütlenmesi ise DİB'e verilmiştir. Bu doğrultuda, 1924 yılında, İstanbul Üniversitesi bünyesinde bir ilahiyat fakültesi ve MEB uhdesinde 29 imam hatip lisesi açılmıştır. Ancak imam hatipler mezunlarına devlet memurluğunun yasaklanması, tahsisatlarının kesilmesi, öğretmenlerinin görevden alınması gibi baskılarla öğrenci sayıları iyice azalmış, 4 yıl içerisinde de ikisi hariç tümü kapatılmıştır. Kalan ikisi de 2 yıl sonra kapatılmıştır. Bundan 3 yıl sonra, 1933'te, var olan bir ilahiyat fakültesi de kapatılmıştır. 1933'ten 1949 yılına kadar dini adamı yetiştiren hiçbir okul kalmamıştır. Öyle ki bu tarihler arasında DİB'in bile kendi içinde, kendi imamlarına hizmet içi eğitim verecek bir birimi yoktur. Asıl trajik olan ise ilk ve orta dereceli okullarda okutulan din derslerinin sınırlandırılması ve hatta sıfırlanmasıdır. Devrim yasaları çıkmadan önce okutulan din derslerinin tümü 1924'te liselerden, 1927'de ortaokullardan ve 1929-1931 yılları arasında ise öğretmen okullarından kaldırılmıştır. Sonuç itibarıyla gerek ilahiyatçı gerekse imam hatip gibi uzmanların yetiştirilmesi, gerekse ilk ve orta dereceli okullarda din derslerinin verilmesi 1930'lu yıllara kadar azaltılarak sınırlandırılmış, bu tarihten 1949'a kadar da sıfır durumu devam etmiştir (Öcal, 1998: 244).

Yapılan bütün olumsuz eleştirilere rağmen, DİB ile ilgili sorunun, DİB'in yaptığı dini hizmetlerin negatifliğinden, yanlışlığından kaynaklandığı söylenemez. Sorun onun yaptıklarının azlığından ve yapmadıklarının başkalarına da yasaklanmış olmasından kaynaklanmaktadır.¹⁰ Tarikat ve cemaatler tam da bu eksik ve yetersiz işlevlerin karşılanması için, toplumdan gelen talebi karşılamak üzere ortaya çıkmışlardır. Tarikat ve cemaatler DİB'in yapmadığını ve yapmakta yetersiz kaldığını yaparak toplumun onay ve desteğini almaktadır.

4.2. Toplumsal Meşruiyet Kazanan Tarikat ve Cemaatlerin Mecra Arayışı

Tarikat ve dini cemaatlerle alakalı güncel sorun, yukarıdaki başlıklarda betimlediğimiz üzere, dini faaliyetlerin sınırlandırılması ve yasaklanmasından kaynaklanıyor. Aksine ibadet özgürlüğü ve dini eğitim konusundaki sınırlama ve baskıların fiilen kalktığından hareketle, tarikat ve cemaatlerin giderek işlevlerini kaybetmesinden ve yozlaşmasından kaynaklanıyor. Yine, yukarıdaki anlatılanlara bir sınır olması açısından söylemek gerekir ki, DİB, Anadolu inanç coğrafyasının baskın mezhebi Sünnilik üzere inşa edilmiştir. DİB bu yönü ile toplumda yaygın bir meşruiyete sahiptir. Binaenaleyh Türkiye'deki cemaat ve tarikatlarla DİB arasında esaslı anlayış farklılığı bulunmamaktadır. Cemaat ve tarikatlarla DİB arasındaki husumet, daha çok, aynı işi yapanlar arasındaki rekabet niteliğindedir. Hatta cemaat ve tarikatların kendi aralarındaki husumet, DİB ile cemaat ve tarikatlar arasındaki husumetten daha fazladır.

Toplumsal kamuoyunda meşruluk kazanan tarikat ve cemaatler yasaklar nedeniyle yıllarca merdiven altı teşekküller gibi işlemiştir. Bu nedenle, bunların kendi üyeleri arasındaki ilişkileri, diğer dini gruplarla rekabetleri, siyasetle ve ticaretle münasebetleri konusunda çıkan sorunlar çözülememektedir. DİB'in gizli raporu bu ihtiyacı yansıtmaktadır. Tabi ki, sorunun DİB tarafından ele alınması, tarikat ve cemaatlerin yasaklılık yarasına dokunmaktadır. Çünkü tarikat ve cemaatleri yasaklayan mevzuat halen yürürlüktedir.

Öte yandan tarikat ve cemaatlerin yasaklılık durumu, Türkiye'ye mahsus siyasi konjonktürde fiilen kırılmıştır. Bu konjonktür çok partili siyasi hayata geçmekle, hukuk devletinin giderek yerleşikliğiyle, demokratikleşmenin ivme kazanmasıyla, sağ partilerin iktidara gelmesiyle ve muhafazakârların bürokrasiye nüfuz etmesiyle olgunlaşmaktadır.

Dindar muhafazakârlar, yerleşik devlete ve onun yasaklarına karşı sağ partilere angaje olarak ve bürokraside kadrolaşarak kendilerini korumuşlardır. Bu nedenle popüler siyaset ve kamuda yer tutmak muhafazakârların hiç düşmeyen gündemi olmuştur. İktidar kavgaları ve bürokratik ayak oyunları hep hikmet, ahlak, estetik, bilim ve haklı ekonomik uğraşın önüne geçmiştir. Tarikat ve cemaatler bu atmosferde değişip şekillenmiştir.

Sonuçta, tarikat ve cemaatler merdiven altı olmanın serbestliğiyle, tarikat ve cemaatlere gösterilen toplumsal meşruiyetin arkasına da sığınarak ve Haldun'un betimlediği asabiyei işleterek devlet ve şirket olmaya yönelmektedirler.¹¹ Oysa ideolojik devletten gelen meydan okumanın görece kırıldığı ve yasakların fiilen kalktığı konjonktürde, giderek sivil kamusal alana ve sivil toplum olmaya yönelmeleri beklenirdi.

5. Ümmet ve Topluma Alternatif Olarak Tarikat ve Cemaatler

Geleneksel cemaatlerin, geleneksel dönemde, üst kimlik sorunlarının olmadığı iddiası "*Tarikat, Cemaat ve Sivil Toplum Örgütleri*" başlığı altında incelendi. Binaenaleyh alt kimlik-üst kimlik meselesi ortak kamusal alanın, ortak kültür ve kimliğin var olduğu modern dönemin ürünüdür. Batı'da, sanayileşme ve Fransız ihtilali sonrasında, kırsal alanda yaşayan birbirinden farklı köyler, aşiretler, dini cemaatler modern kentlere göç ettiler. Kentlere yeni göç eden din, dil, kültür itibarıyla birbirinden farklı bireylerin topluma, toplum kurallarına entegrasyonu sorunu böylelikle ortaya çıktı.

Modern toplum hayatı ortak kültürle, ortak dil ve ortak toplumsal kurallarla nizam bulabilir. Durkhem'in dediği gibi, modern toplum işbölümü toplumdur (Aron, 1989: 225-232). İşbölümü teşrik-i mesaiyi, teşrik-i mesai ise kuralları gerektirmektedir. Bireyler ortak kültür ve ortak toplumsal kuralları öğrenerek, bunların gereği davranışları kazanarak, benimseyerek, öğrendikleri doğrultusunda davranış sergileyerek topluma entegre olmaktadır. Bu bağlamda, topluma karıştığında, ortak kamusal alana çıktığında ortak kurallara uyan, uymayı kabul eden grupların kimliği alt kimlik olarak kabul edilmektedir. Kuralları reddeden, uymayan, uyum gösteremeyen gruplar ise karşı / paralel / alternatif kimlik olarak adlandırılmaktadır. Eğer entegrasyon karşılığı siyasi bir şuurla yapılıyorsa kimliğin siyasallaştırıldığı, etnik milliyetçilik ve kimlik siyaseti yapıldığı iddiası gündeme gelmektedir (Torun, 2015: 103 - 105).

Geleneksel cemaatler doğaları itibarıyla etnik milliyetçidir. Her biri adeta kendi yağıyla kavrulan ayrı bir cumhuriyettir. Kent toplumunun, ortak kültür ve kuralların bulunmadığı yerde ayrı cumhuriyet olmak sorun teşkil etmemekteydi. Ancak modern toplumda kimsenin ne böyle bir lüksü ne de böyle bir grupla yaşama şansı olabilir. Bu, Almanya'ya giden Türk işçilerinin de kırdan kente göç eden köylünün de ortak kamusal alanda aynı okulu, çarşığı, apartmanı, toplu taşıma araçlarını, işyerini paylaşan Kürtlerin de farklı dini inanışlara sahip cemaatlerin de sorunudur.

Toplumu toplum yapan ortak hukuk kuralları, ortak din kuralları, ortak ahlak kuralları, ortak görgü kuralları ve ortak örf-adetlerdir. Tabii ki bunlara ortak dili, değerleri, inançları, tasayı, bayrak ve istiklal marşı gibi simgeleri de ilave etmek gerekir. Kurallar, toplum içinde nimet ve külfetin, hak ve sorumluluğun kime, ne kadar, nasıl dağıtılacağını belirler. Kuralların olmadığı yerde kimse

çalışmaz, meslek tutmaz, tasarruf etmez, yatırım yapmaz, çocuk doğurmaz, iş kurmaz, bir şey üretmez. Lig sonunda kimin şampiyonluk kupasını kaldıracağını, kimin iktidar olacağını, kimin profesörlüğe yükseltileceğini, kimin kime yol vereceğini, kimin kiminle evleneceğini, kimin hangi arabaya sahip olacağını kurallar belirler. Kurallar yok ise toplum yoktur. Kuralları kabul etmeyen birey ve grupla aynı toplumsal hayatı paylaşmak mümkün değildir.

İbn-i Haldun'a göre, geleneksel dönemde, asabiyesi (dayanışması) en güçlü cemaat (kabile) ötekilerini biat ettirir veya karşısına dikilenleri kılıçtan geçirerek devlet olurdu. Yeni bir devlet kurar veya var olanın yerine geçer. Siyasal iktidar olur, iktidar olmak üzerinden gelen ekonomik ranta el koyar. Haldun'a göre, devlet olmak her cemaatin fitratında vardı. Yeterince güçlü olduğunu değerlendirdiği anda fitratının gereğini yapmak üzere harekete geçirdi (Haldun, 1990: 436; Stowasser, 1984:176) .

Haldun'un anlatısı, siyasal alanla sınırlı ve devlete kimin hâkim olacağıyla ilgilidir. Geleneksel dönemde, kim devlet olursa olsun, sonuçta herkes yine kendi cemaatinde yaşamaya devam ederdi. Şu kadar ki, hâkim cemaat mahkûm ettiği topluluğu kendisiyle bir arada yaşamaya zorlarsa, kendi kültür ve kimliğini ta başlangıçta dayatırdı. Ancak bunu gerçekleştirmek kolay değildi. Bunu yapabilmesi, mahkûm cemaatten daha kalabalık ve kendi kültürünün mahkûm cemaatin kültüründen daha gelişmiş olmasına bağlıydı. Aksi halde, kendisi mahkûm cemaat tarafından asimile edilmesiyle karşı karşıya kalırdı. Kısaca geleneksel dönemde hâkim olmak asimile etmek için yetmezdi.

Cemaat kültürü ile ortak toplumsal kültür birbiriyle aynı değildir. Ortak kültür bir etnisitenin kültürü değil, bütün etnisitelerin ortak paydası ve asgari müşteregidir. Bu bağlamda ortak kültür çoğunluk tarafından, eğitim ve kültür politikaları, kitle iletişim araçlarıyla ortaya çıkan kültürdür. Bu kültür biraz da anonimdir. Geleneksel dönemde olmayan şeydir.

Binaenaleyh dini cemaatler, günümüz şartlarında, ortak toplumsal kurallara uymuyor, reddediyorsa bu cemaatleri toplum ve ümmet birliğine bir tehdit olarak değerlendirmek gerekir. Böyle tarikat ve cemaatler ümmetçi veya İslamcı olarak da nitelendirilemezler. Bunlar olsa olsa topluma ve ümmete alternatif / paralel / karşıt kimlikler olarak nitelendirilebilir. İslam, ümmet, ittihad-i İslam, halifelik gibi İslamcılığı ve ümmetçiliği çağrıştıran adları taşısalar bile, bunların hep Müslümanları kestiğini, patlattığını, başlarına bomba yağdırdığını, onları soyduğunu, doğal kaynaklarını kendi asabiyesine peşkeş çektiğini, fırsatını bulduğunda devletin kasasını boşalttığını gözlemliyoruz. Bunlar ancak bir düşman gaflet edip de tümüne birden saldırırsa birbiriyle ittifak ederler, aksi halde ittifak etmezler. Bu tarikat ve cemaatlerin cahiliye asabiyesini bilen odaklar ellerini kirletmeden, birini diğerine kırdırarak Müslüman ülkeler üzerindeki kirli emellerine ulaşmaktadırlar.

Geleneksel nitelikli dini cemaatler sosyolojik olarak birbirine karışamazlar, karışıp toplum ve ümmet olamazlar. Bir araya gelmeleri hattı zatında fitne ve fesat olur. Belki siyaseten ittifak yapabilirler. Bunun için aralarından bir kabilenin veya Yavuz Selim gibi bir sultanın bunların tümünü zorla biat ettirmesi gerekir. Bu birlik hali onların sosyolojik olarak bir araya geldiklerini göstermemektedir. Kendi rızalarıyla bir araya gelmeleri ancak bir düşmanın ortak saldırısına maruz kalmaları durumunda mümkün olur. Düşman gidince herkes kendi sosyolojik çeperine çekilir, aralarındaki kavgalarına kaldıkları yerden devam ederler. Bunların dillerine pelesenk ettikleri biatin İslam ile alakası bulunmadığını belirtmek gerekir.

İslam'ın geleneği ve teorisinde geçen biat kurallara itaat etmek, kurallar çerçevesinde bir sözleşme yapmak demektir: Egemen olan İslam'ın kurallarıyla muamele eder, yani adalet eder. Yönetilenler de bağlılık etmez, itaat eder. Oysa asabiye ontolojisiyle hareket eden dini cemaatin kafasındaki biat, bir ağaya, beye, pedersaha, şeyhe mutlak itaat etmek, onların velayet ve vesayetine girmek demektir. Geleneksel cemaatin siyasal kültürünü İslam değil, ataerkil kültür belirlemektedir. Gerek cemaat içinde gerekse cemaatler arasındaki iktidar ilişkilerinin kaynağı ataerkillikten mütevellit vesayet kültürüdür. Bu kültür, karşılıklı sözleşme çerçevesinde kurallara uymayı değil, yöneticinin otoritesine mutlak surette itaat etmeyi ve sadık olmayı emreder. Kabilde yönetim yerine riyaset, yönetici yerine reis vardır. Reisin nüfuzu yönetim işiyle, mudebbirlikle sınırlı değildir, aksine sınırsızdır. Reise itaat etmek onun haremine, himayesine dâhil olmak demektir. Reis sorgulanamaz ve beğenmemelik edilemez. Reise itaatsizlik ve sadakatsizlik gösterilemez. İktidar reisin babasından kalan mülk gibidir! İstedğine verir, istediğiyle paylaşır, istediğini istediği makama getirir!¹² Mülkü üstünde kimse hak iddia edemez, kenarından koparamaz, bölemez, sorgulayamaz. Buna teşebbüs edenleri namus cinayetiyle cezalandırır! Namus cinayeti reisin hakkıdır! Hatta namus cinayeti işleyemeyecek reis namussuz olarak muamele görür (!)

Asabiye motivasyonu ile hareket eden bir dini cemaate ve bireye devlet, devletin herhangi bir kurumu emanet edilemez. İlk işi diğer cemaatleri biate ve boyun eğdirmeye zorlamak olacaktır. Kendilerini hâkim millet olarak konumlandırıp, iktidarı ve beyt-ul malı mülk olarak kaydedecektir. Çünkü iktidar ve beyt-ul mal onun gözünde asabiye gücüyle temellük edilen ganimettir. Asabiye din ile özdeşleştirdiği için ahlaksızlığına sınır yoktur. Onlar için din (aslında asabiye) adına, kendi grubu yararına yaptığı her şey mubahtır. Yalan söylemek, yalancı şahitlik etmek, başkalarının hakkını yemek, başkalarının ayağını kaydırmak, mahremelerini tecessüs etmek, komplo kurmak, sınav sorularını çalmak, gerekirse canlarını almak onun için gaza ve kahramanlıktır! Dindar- laik fark etmez, kendilerine koşulsuz boyun eğmeyen herkes hasımdır. Etnik Kürt milliyetçilerini ne motive ediyorsa, asabiyeyle hareket eden dini cemaatleri de aynı şey motive etmektedir. Bu niteliklere haiz asabiye İslam'da cahiliye sıfatıyla nitelendirilmektedir.¹³ En açık örnekler şunlardır:

Türkiye'de FETO, Suriye'de DAESH ve Afganistan'da Taliban ve Afrika'da Boko Haram.

Osmanlı devleti, asabiyenin devlet üzerindeki etkisini ortadan kaldırmak için devşirme sistemini, evlat katlını, harem yapılanmasını kurumlaştırmıştı (Akgündüz, 2012). Devletin herhangi bir yerinde bir cemaatin yoğunlaşmasına müsaade edilmemişti. Devlet bütün etnik aidiyetlerin dışında, üzerinde tutulmuştu. Devlet, böylece âli vasfı kazanmıştı. Bugünkü modern devletleri âli yapan vasıf, M.Weber'in betimlediği biçimdeki, hukuk devleti olsa gerekir. Hukuk devleti gücün hukukta olması, hukukla kullanılması, hukukla denetlenmesi, eşit uygulanması ve objektif yorumlanması demektir. Bu bağlamda hukuksuz devleti kabile, onun yöneticisini de kabile reisi olarak tanımlamak mümkündür.¹⁴

Dini cemaatlerin, geleneksel cemaat yerine cemiyete benzemeleri modern toplum için bir zorunluluktur. Bu genellenin istisnası dünya nimetlerinden, dünyanın her türlü lüksünden, katından, yatından, arabasından, cahından, fantezisinden kaçan, ürken, uzaklaşan, teknik ifadeyle dünya ve masivaya sırtını dönen kişi ve tarikatlar olabilir. Böyle bir tarikat ve cemaat varsa bunlara saygı göstermek, korumak, kollamak, sayılarının artması için dua etmek ve hatta onlardan istifade etmenin yollarını aramak gerekir! Onları iktidarın peyki yapmak, makam mevki vermek, beyt-ul malı onlara peşkeş çekmek onlara kötülük olarak değerlendirilmelidir. Onları siyasete teşvik etmek, onlara şirket kurmaları için yardım etmek iyilik olarak değerlendirilemez? Mefhum-u muhalifle iktidarın, makamın, mevkiin, paranın, lüksün peşinde koşan tarikata tarikat ve dini cemaat değil, bir çıkar grubu ve/veya siyasi grup muamelesi yapmak gerekir.

Sonuçta, günümüz tarikatları büyük ölçüde dini cemaat, dini cemaatler de bir nevi STÖ niteliği taşımaktadırlar. Bu hüküm, geleneksellik modernliğin başarılı sentez yaptığı durumlarla sınırlıdır. Sentez geleneksel toplumun diğerkâmlık, feragat, fedakârlık, dayanışma, yardımseverlik, tevazu, irfan gibi hasletlerinin bilimle, etikle, estetikle, empatiyle, bireyleşmeyle, eşitlikçilikle, hürriyetle harmanlanmasıdır. Aksine geleneksel topluluğun pedersahilik, ağalık, beylik, despotluk, asalaklık, hasetlik, bencillik, kin, nefret, kabile taassubu, kabile tarafgirliği, kan davası, namus cinayeti, riyaset, vesayet ve körü körüne biat gibi kötü hasletlerle modernliğin lüksünü, şatafatını, israfçılığını, gösterişçiliğini, tüketimciliğini, hazcılığını, samimiyetsizliğini, bencilliğini bir araya getirmektedir.

Son tahlilde, günümüzde otantik tarikat ve cemaat pek mümkün görünmemektedir. İki ihtimal vardır: Ya sağlıklı sentez yaparak sivil topluma benzemek ya da yozlaşmak.

6. Sonuç, Değerlendirme ve Öneriler

Tarikat ve cemaatler İttihat Terakki döneminde İslam'a siyaseten mesafe koyulmasıyla başlayan, Cumhuriyet döneminde bütünüyle engel olunmasıyla sonuçlanan konjonktürde, toplumun dini açıdan tedrisi, tebliği, irşadı,

terbiyesi ihtiyacını karşılamak üzere ortaya çıkmışlardır. Tarikat ve cemaatleri devlet yasaklamış, ama onlar toplumun talep ettiği dini faaliyetleri yaptıkları için meşruiyet kazanmışlardır. Meşru ama yasak kuruluşlar olarak günümüze kadar gelmişlerdir.

Yaptıkları dini tebliğ, tedris, irşat, terbiye gibi faaliyetler onları var eden birincil işlevlerdir. Cumhuriyetin iktidar elitlerinin çepere ittiği dindar muhafazakârların kamusal merkeze taşınmasında aracılık etmeleri ise onları var eden ikincil işlevlerdir.¹⁵

Dini faaliyetleri sınırlandıran, yasaklayan ve dindar muhafazakârları çepere iten bürokratik devlet engeli 1950 ile 2010’lu yıllar arasında tedricen fiilen kalkmıştır. Devlet, gelenen noktada, dini faaliyetlere engel olmaktan daha çok, dini faaliyetleri yapan, kolaylaştıran, yardımcı olan, himaye eden ve hatta dindar muhafazakârları kayıran bir konuma geçmiştir. Yani tarikat ve cemaatleri yaptıkları dini faaliyetler üzerinden var eden konjonktür görece değişmiştir. İşlevleri azalan ve değişen tarikat ve cemaatler için bu durum bir kimlik krizi olarak görünmektedir.

Tarikat ve cemaatler geleneksel cemaatlerden sivil, siyasal ve ekonomik baskı gruplarına doğru evrilmektedir. Bunlardan bir kısmı sivil kamusal alana yönelip STÖ olmaya özenirken, bazıları iktidar ve kazanç peşinde koşan baskı gruplarına özenmektedirler. FETO, ikinci yola tevessül edenlerin tipik örneğidir. Bu sorunun incelendiği makalede sırasıyla aşağıdaki özetler yapıldı, değerlendirme ve önerilerde bulunuldu:

- (i) Dini cemaatler, ilk nüveleri II. Meşrutiyet döneminde görülmeyle beraber, Cumhuriyet döneminde gelişip bugünkü şeklini almışlardır. Geleneksel tarikatlardan daha çok STÖ’lere benzemektedirler. Tarikatların ise kadim bir geçmişi vardır. Ancak Türkiye’deki sosyal ve siyasal değişimlere bağlı olarak, onlar da değişmiş ve büyük ölçüde dini cemaat niteliği kazanmışlardır.
- (ii) Dini teşekküller Cumhuriyet döneminde toptan yasaklanıp baskı altına alınmıştı. Bundan dolayı illegal örgütler olarak yer altına inmişlerdi.
- (iii) İslam, Osmanlı’da düzenin en önemli kurucu ideolojisiydi. İslam, İslami kurumlar ve Müslümanlar devletin himayesi altındaydı. İslam’ın ahlaki değer ve normlarının sivil alandaki ihyasını ise lonca, vakıf, medrese, tarikatlar ve mahalle mektepleri yapıyordu.
- (iv) 1908’de İttihatçı kadroların iktidara gelmesiyle, devletin dinle arasına mesafe girdi. Devlet İslam’ın hamiliğini terk etti. Bu tarihten itibaren dindar Müslümanlar dine ve dindarlara yönelen ideolojik, felsefi, sosyolojik, kültürel meydan okumayla başa kaldı. Dini cemaatlerin ilk prototipleri, buna tepkiyle, o zaman ortaya çıktı. Devletin dine (İslam’a) koyduğu mesafe Cumhuriyetle birlikte iyice açıldı. Hatta bütünüyle koptuğundan bile bahsedilebilir. İslam, devletin ideolojisi olmaktan

çıkarılıp siyasal alanın dışına atıldı. Sivil alanı İslami değer ve normlardan temizlemek devlet politikası haline getirildi. Bu doğrultuda medrese, tekke, zaviye, tarikat ve vakıflar yasaklandı. Bütün dini faaliyetler genel olarak devletin, özel olarak DİB ve MEB’in uhdesine bırakıldı.

- (v) Tarikat ve cemaatler, 1950’lere kadar, yasak ve baskılar nedeniyle çok varlık gösteremediler. Küçük ve cılız bir şekilde kamusal merkezin çeperinde tutunmaya çalıştılar. Bu statüko, 1950’den itibaren, dış konjonktür etkisiyle değişmeye başladı. Sovyetlere karşı Batı bloğunda yer alma zorunluluğu, Amerika Birleşik Devletleri’nin (ABD) İslam’ı destekleyen dış politikası devletin dine karşı baskıcı politikalarında esnemeye yol açtı. Tarikat ve cemaatler bu tarihten sonra sayısal ve hacimsel olarak artıp genişlediler.
- (vi) Devlet, 1950’den sonra, tabiri caizse ikiye ayrıldı. Bir tarafta din ve dindarlara resmî ideolojinin hasım politikalarını savunan bürokratik iktidar çevresi, diğer tarafta muhafazakârların desteklediği siyasal iktidar çevresi.¹⁶ Olağan her durumda iktidar olan merkez sağ partiler, rakipleri bürokratik iktidara karşı tarikat ve cemaatleri desteklediler. Tarikat ve cemaatler de onları destekledi. Tarikat ve cemaatler bu şekilde kamusal merkeze taşındılar. Siyasal iktidarlardan ve toplumdan gördükleri destek sayesinde meşruiyet kazandılar. Ama yasaklılık pozisyonlarında bir değişiklik olmadı.
- (vii) Tarikat ve cemaatlerin bugünkü sorunlaşma ve tartışma düzlemi dünkünden tamamen farklıdır. Dün dine baskı dolayısıyla gündeme gelirlerken, bugün dini araçsallaştırmalarından dolayı gündeme gelmektedirler.
- (viii) Dine karşı geleneksel hasım politikaları savunan bürokratik iktidar kadroları, 2010’lardan itibaren, kurumlardaki gücünü hemen hemen kaybetti.¹⁷ Cumhurbaşkanlığı, emniyet, milli istihbarat, ordu, yargı, üniversite, milli eğitim ve diğer bütün kurumlardaki bürokratik oligarşinin hegemonyası fiilen sona erdi.
- (ix) Tarikat ve cemaatler eskiden devletin yapmadığı ve yaptırmadığı işlevleri yerine getiriyor, çepere itilmiş kesimleri merkeze taşıyor, kente gelen köylüleri topluma entegre ediyor, alt tabakadan kesime dayanışma imkânı sağlıyor, bürokratik iktidara karşı siyasal iktidarı destekleyerek demokrasinin gelişmesine katkı sunuyordu. Ama bürokratik vesayetin fiilen ortadan kalktığı, dine ve dindara hasım devlet politikalarının gücünü yitirdiği, muhafazakârların kamusal merkeze taşındığı, hükümetin İslam’ı ve Müslümanları koruduğu, tarikat ve cemaatlerin meşruiyet kazandığı, refah seviyesinin arttığı, eğitim seviyesinin yükseldiği, bireyleşme ve sivil toplumun görece güç kazandığı

günümüzde yukarıdaki anlatının önemi görece ortadan kalktı.

- (x) Tarikat ve cemaatlerin yeni şartlara uyum sağlayıp yeniden yapılanmaları bir zaruret halini almıştır. Yozlaşan bazı tarikat ve cemaatler çıkar ve iktidar amaçlı baskı gruplarına, şirketlere ve siyasi gruplara özenmeyi maslahat sanmaktadır.
- (xi) Tarikat ve cemaatler önceleri, devletin baskıcı politikalarından korunmak için toplum ve ümmet paydasında bir araya geliyorlardı. Baskı ortadan kalkınca cemaatler arası ittifak ta ve ümmetçilik te çöktü. Yerine cahiliye asabiyesinden beslenen negatif cemaat milliyetçiliği geçti.
- (xii) Klasik işlevselcilere, mesela T. Parsons'a göre dini teşekküller toplumsal ihtiyaçların ürünüdür (Giddens, 2013: 55-56). Yani kurumları var eden işlevlerdir. Kurumları işlevler var eder, değişirse kurumlar da değişir. Ancak bu sebep sonuç ilişkisi uygulamada işlevselcilerin söylediği gibi yürümektedir. Bazı kurumlar değişime başarıyla uyum sağlayıp kendilerini yeniden yapılandırırken, bazıları değişime ayak uyduramamaktadır. Eski yapıda kazanılmış kültür, eski alışkanlık ve ezberler, kazanılmış avantajlı statüler değişime karşı ayak diremektedir. Bu etkenlere sosyal psikolojisinin konusu olan kurumsal yabancılaşmayı da ilave etmek gerekir.
- (xiii) Kurumsal yabancılaşma sonucunda amaçlarla araçlar yer değiştirmesi söz konusudur. Tarikat ve cemaatleri var eden dine hizmet amacı, grup elitlerinin benlik erozyonları üzerinden zamanla araç haline gelmektedir. Mesela FETO gibi dini teşekküllerin egemen elitleri yabancılaşma sonucunda, tarikat ve cemaatle ilişkilerini şu şekilde formüle etmeye başladılar. Ben (biz) olmasam (olmasak) tarikat / cemaat mahvolur, tarikat / cemaat olmazsa İslam mahvolur (Torun, 03. 05. 2014).
- (xiv) Tarikat ve cemaatlerin önlerinde iki alternatif bulunuyor. Birincisi eski ve yeninin zayıf yönlerini ayıklayıp, güçlü yönlerini bir araya getirerek sağlıklı bir sentez yapmaktır. İkincisi ise işine geldiğinde eskiye, işine geldiğinde yeniyeye yönelen çift kişilikli yoz bir tip olmaktır. Çözüm sivil kamusal alana yönelerek sağlıklı sentez yapmaktır. Öte yandan bütün dini oluşumları devletin denetimi ve boyunduruğu altına almak şeklindeki kadim devlet geleneğimiz sivilleşmenin önünde tehdit olarak durmaktadır.
- (xv) Tarikat ve cemaatler siyaset ve ticaret ile aralarına mesafe koyup, pederşahlık ve kabile asabiyesinden vazgeçip, STÖ olmak motivasyonu, sivil kamusal alana yerleşmelidirler. Kâr ve kazanç arzusu taşıyanlar pekâlâ ticaret yapabilir. İktidarı arzulayan ise siyasi fırka ve grup kurabilir veya hazır olanlara

dâhil olabilir. Ama tarikat ve cemaat olma iddiasından vazgeçmek şartıyla!

- (xvi) Tarikat ve cemaatlerin sivil toplum kulvarına girmesi kuşkusuz sivil toplumu güçlendirecek ve demokratikleşmeye katkı sağlayacaktır. Tabi ki patrimonial devlet geleneği sivil toplum yolunda onların önünü kesmez, onları kendi denetimine almaz ise!
- (xvii) Tarikat ve cemaatlerle ilgili önerdiğimiz bütün çözümler, ancak tarikat ve cemaatleri yasaklayan, dini işleri devletin tekeline ve denetimine veren mevzuatın düzeltilmesine bağlıdır. Bu bağlamda (liberal) demokratik bir anayasanın yapılması Türkiye'nin acil ihtiyacıdır. Aksi halde, dini teşekkülleri değişime davet etmek gerçekçi olmadığı gibi, inandırıcı da değildir.
- (xviii) Dini işlevleri yasaklayan, devlet tekeline veren mevzuat düzeltildikten sonra yapılacak ikinci eylem, DİB'den, sivil temsilcilerden, otoritesine güvenilen ilahiyatçılardan oluşan Osmanlı'daki Meşiat-İslamiye'ye veya Dar'ül Hikmet-il İslamiye gibi özerk bir kuruluşu ihdas etmektir. Bu özerk kurum tarikat ve cemaat piyasasındaki rekabeti denetleme, istismarı engelleme ve asayiş sağlama adına norm koyma, yani fetva verme (içtihat) işini üstlenebilir.
- (xix) Son olarak, bu alanda düzenleme yaparken radikal yaklaşımdan uzak durulmalıdır. İslahatçı çözüm yaklaşımı toplumsal gerçekliğimize, siyasal kültürümüze uygun olacaktır. Mesela, DİB'in bütünüyle lağvedilmesi yerine, görece özerkleştirilerek dini faaliyet piyasasına, sivil dini teşekküllerin arasında piyasa dengeleyicisi olarak katılması çok daha iyi olabilir.

Notlar

¹ Tarikatların ortaya çıkma süreci, tarikatların cemaatlere benzemesi ve cemaatin işlevleriyle ilgili geniş bir analiz için bkz. (Torun, 2008: 254-255)

² Tarikatlar, DİB'nin cemaatler raporunda, "geleneksel dini-kültürel oluşumlar" şeklinde adlandırılıp, eski tarikatların devamı olarak değerlendirilmektedir. Dini cemaatler ise "dini-sosyal teşekküller" olarak adlandırılıp, yeni sosyo-politik şartların ürünü oldukları belirtilmektedir (DİB, 2019: 18).

³ Konuyla ilgili literatürdeki tartışmalar için bkz. (Torun, 2015: 142-143; Yıldız, 2006; Göle, 2003: 89; Türköne, 2003; Doğan, 2000: 30; Atar, 1998; Çaha, 1997: 32)

⁴ STÖ'nün özellikleri ve cemaatlerle kıyası konusunda etraflı analiz için bkz. (Torun, 2015:138-144; Torun, 2008:253-258)

⁵ Ahilerin başına daha sonradan Kedhuda atanarak, lonca adı altında maalesef devletin denetim ve gözetimi altına sokulmuştu (Torun, 2008).

⁶ Tavır almaktan kastımız, 15 Temmuz 2016 gecesinde darbeye kalkışanlara karşı bazılarının fiili ve sözel, bazılarının ise niyet olarak tutum takınmasıdır. Darbe gecesini bakalım hangi taraf galip

gelecek diye seyredenleri bu üç kategori içinde değerlendirmedığımızı belirtmek isteriz.

⁷ 633 Sayılı yasanın 1. Maddesi ve diğer ilgili maddelerinden anlaşılacağı üzere ibadetin örgütlenmesi ve dini eğitimin verilmesiyle ilgili denetim ve gözetim konusu Müslümanlarla ilgili olup, azınlık olarak tanımlanan gayrimüslim cemaatleri kapsamamaktadır. Önceleri müteakiliyet esasına göre düzenlenen azınlıkların ibadethane ve dini eğitimle ilgili konuları, Türkiye'nin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne taraf olduktan sonra özerklik kazanmıştır. Bu doğrultuda azınlıklar kendi ibadethanelerini açmada, din adamı görevlendirmede, dini eğitim vermede Müslümanlara nispeten daha özerk hale gelmişlerdir. Cemevi'ne ibadethane statüsü verilmemesi, görevlilerin üyeler tarafından belirlenememesi sorunları Aleviliğin Müslümanlık içinde değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır (Torun, 2015: 130).

⁸ Anayasa'nın 24. Maddesinde, "Din ve ahlak eğitim ve öğretimi devletin gözetim ve denetimi altında yapılır" diye açık şekilde belirtilmiştir.

⁹ O dönemde üniversiteler MEB'e bağlıdır. Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) 1982 Anayasasıyla özerkleştirdiği için, bugün, dini eğitim ve öğretim tekelinin MEB ve YÖK'e ait olduğunu söylemek daha doğru olacaktır.

¹⁰ DİB'in işlevleri, 2010 yılında çıkan 6002 Sayılı yasa, 2018 yılında çıkarılan Kanun Hükmünde Kararname ile hafızlık kursları, yurtdışı hizmetleri, medyada faaliyet göstermek ve cami dışında sosyal organizasyonlar yapmak şeklinde genişletilmiştir. FETO sorunundan sonra devlet tarikat ve cemaatlerin alanını daraltmak için DİB'in etkinlik alanını genişletmek istemektedir. Bunun cari yasalara rağmen ne dereceye kadar yapılabileceğini zamanla göreceğiz.

¹¹ Haldun, siyasetle ilgili realist, hatta kötümser yorumuyla reel siyasetçilerin safına dâhil olur. Bu nedenle Maciavelli ile aynı çizgide bulunduğunu söyleyenler vardır. Çünkü asabiye sadece Müslümanlarla sınırlandırmaz, bütün insanlık tarihine teşmil eder (Haldun, 2011: 572; Togan, 1985: 160). Ancak bilmek gerekir ki, Haldun'un siyasetle ilgili düşüncelerinin tümü bundan ibaret değildir. "Tabii mülk" diye adlandırdığı yönetim biçimi siyaset işlerinde büyük ölçüde ana eklemi oluşturur (Çiftçi, 2018: 523-529). Ancak "siyasi mülk" ve "hilafet" yönetim türleriyle, yukarıdaki yargıya karşıt olarak, ideal siyaset bilimcilerinin yanında yer alır.

¹² Onlar, Beyt-ül mal ve emaneti ehline vermek gibi dini ayetlerin sadece ölülerin arkasından okunması gerektiğini düşünürler. Ulu'l emre itaat İslam'da farz olduğu doğrudur. Ama, bunun adaletle hükmetmek şartına bağlı olduğu tarihten varededir. Asabiye saik'yle hareket edenler, maalesef ayetlerin işlerine gelen kısmına nazar ediyor. Mesela, Nisa Suresi'nin 58. Ayetinde, mealen, yöneticilere "...emaneti ehline vermeyi ve halk arasında adaletle hükmetmeyi..." mutlaka" nitelemesi ile emredilirken, arkasından gelen 59. Ayette, bu sefer halka dönüp, "...ulu'l emre (yöneticiye) itaat edin..." denir.

¹³ Kabile asabiyesinin yasaklılığı ve haramlığıyla ilgili birçok kutsal nakil yapılabilir. Bunlardan biri Hucurat Suresinin 13. Ayetidir. Diğer İslam peygamberi Hz. Muhammed'in irat ettiği Veda Hutbesi'dir. Anonim oldukları için kaynak gösterip aktarmaya gerek görülmedi.

¹⁴ Hukuk devletiyle Weber tanımladığı biçimsel (usuli) hukuk devleti kast edilmektedir (Çoban, 2015: 12-13 vd.; Ökçesiz, 1998: 52). Biçimsel hukuk devleti kaynağa değil, uygulamaya ve usule ilişkindir. Kaynağının dini naslara veya (doğal hukuk öğretisinin

varsaydığı) evrensel akla dayanması ikinci derecede önemlidir. Nitekim Kaşıkçı cinayeti sonrası İslam hukukuna dayalı Suudi Arabistan'nın terör devleti olmakla itham edilmesinin sebebi bu olmalıdır (Torun, 04.12.2018).

¹⁵ İşlevleri bu şekilde ayırıp literatüre kazandıran kişi R.Merton'dır. Geniş bilgi için bkz. (Giddens, 2013: 55-56)

¹⁶ Mustafa Erdoğan'ın popülerleştirdiği bürokratik iktidar – siyasi iktidar dikotomisi için bkz. (Torun, 2015: 43-46, 84; Erdoğan, 2003; Erdoğan, 2000: 107-108)

¹⁷ Siyasal iktidarın vesayetçi bürokratik iktidarla mücadelesi sürecinde cemaatlerin sivil kulvardan çıkarak siyasi hayata karışmasını, cemaat kimliklerinin üst kimliğe alternatif hale gelmesini betimleyen anlatı için bkz. (Torun, 2015: 219-224)

Kaynakça

- Akgündüz, A. (2012). *Osmanlı'da Harem*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Aron, R. (1989). *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*. Korkmaz Alemdar (Çev.). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Atar, Y. (1998). Demokratik Toplumda Sivil Toplumun Fonksiyonu ve Sivil Toplum-Devlet DUALİZMİ. *Yeni Türkiye*, (18), 98-101.
- Bottomere, T., & Nisbet, R. (1990). *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*. Mete Tunçay ve Aydın Uğur (Çev. ve Der.). Ankara: Verso Yayınları.
- Çaha, Ö. (1997). 1980 Sonrası Türkiye'de Sivil toplum Arayışları. *Yeni Türkiye*, 3 (18), 28-64.
- Çakır, R. (11.07.2019). Türkiye'de Din –siyaset İlişkilerinde Yepyeni Bir Dönem. *Medyascope.tv*. (Erişim: 29.11.2019), <https://www.youtube.com/watch?v=5VO1MBUvtJk>
- Çiftçi, A. (2018). İbn-i Haldun. İçinde: Adem Çaylak (Ed), *İslami Siyasi Düşünceler Tarihi* (s.507-529). Ankara: Savaş yayınevi.
- Çoban, A.R. (2015). Giriş. İçinde: A.R.Çoban vd., (Ed.), *Hukuk Devleti*. Ankara: Adres Yayınları, 11-19.
- DİB (2019). *Diyanetin Tarikatlar Raporu*. O.Yıldırım (Yayınma Hazırlayan). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Doğan, İ. (2000). *Sivil Toplum*. Ankara: Sistem Yayıncılık.
- Erdoğan, M. (2000). *Demokrasi, Laiklik, Resmi İdeoloji*. Ankara: Liberte Yayınevi.
- Erdoğan, M. (2003). Türkiye'nin Siyasi Rejimini Tanımlamak. *Tercüman Gazetesi*. 03.11.2003 tarihli yazı.
- Faroqhi, S. (1997). *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan 20. Yüzyıla*. Elif Kılıç (Çev.), No.48. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Gezgin, M.F. (1990). Cemaat-Cemiyet Ayrımı ve Ferdinand Tönnies. İçinde: *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mehmet Eröz'e Armağan*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, (229), 183-201.

- Giddens, A. (2013). *Sosyoloji*. Cemal Güzel. (Yayın Hazırlayan). İstanbul: Kırmızı Yayınevi
- Göle, N. (2003). Kamusal Alan ve Sivil Toplum Üzerine. *Sivil Toplum*, 1(3), 89-98.
- Göle, N. (2007). *İslam ve Modernlik Üzerine Melez Desenler*. İstanbul: Metis Yayınları
- Hanioglu, Ş. (2009). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet Siyaset ve Tarih*. İstanbul: Bağlam Yayınları
- Hekman, S. (1999). *Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneutik*. Hüsamettin Arslan ve Bekir Balkız (Çev.), İstanbul: Paradigma Yayınları.
- İbn-i Haldun, (1990). *Mukaddime*. Cilt 1, Zakir Kadiri Ugan (Çev.). İstanbul: MEB.
- İbn-i Haldun, (2018). *Mukaddime*. Cilt 1, Süleyman Uludağ (Haz.). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Kapani, M. (1992). *Politika Bilimine Giriş*. 6. b., İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Kara, İ. (2000). Din ile Devlet Arasında Sıkışmış Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı. *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (18), 29-55.
- Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Türkçe Meali (2013). Hayrettin Karaman vd., (Haz.). Ankara: Diyanet Yayınevi.
- Magee, B. (1982). *Karl Popper'in Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı*. Mete Tunçay (Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Öcal, M. (1998). Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Din Eğitim ve Öğretimi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 7 (7), 241-270.
- Ökçesiz, H. (1998). Hukuk Devleti Olgusu. *Hukuk Devleti*, H.Ökçesiz (Ed.) (s.44-56), İstanbul: AFA.
- Stowasser, B. (1984). İbn-i Haldun'un Tarih Felsefesi: Devletlerin ve Uygarlıkların Yükseliş ve Çöküşü. *A.Ü.SBF Dergisi*, (XXXIX).
- Torun, İ. (2002). *Yusufeli Kasabasının Toplum Yapısı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Torun, İ. (2008). Cemaatten Kitleye, Kitleden Örgütlü Topluma: Türkiye'de Cumhuriyet ve Demokrasi. İçinde: Nafiz Tok (Ed.), *Cumhuriyetçilik*, (s.229-269). Ankara: Orion.
- Torun, İ. (2014). *Dünyevi Başarı- Uhrevi Kurtarılmışlık Üzerinden Gülen Cemaati*, Star Gazetesi, 03.05.2014 tarihli yazı. (Erişim: 29.11.2019), <https://www.star.com.tr/acikgorus/dunye-basari-uhrevi-kurtarilmislik-denkleminde-gulen-cemaati-haber-878611/>
- Torun, İ. (2015). *Türkiye'nin Siyasallaşmış Sosyal Sorunları*. İstanbul: Nobel Yayınevi
- Torun, İ. (2018). Kaşıkçı Cinayeti, Suud ve Terör Devleti. *Yenişafak Gazetesi*, 04.12.2018 tarihli yazı. (Erişim: 29.11.2019), <https://www.yenisafak.com/hayat/kasikci-cinayetsuud-ve-teror-devleti-3412909>
- Tosun, G. E. (2005). Türkiye'de devlet – Sivil Toplum İlişkisi ve Demokrasinin Pekışmesinin Önündeki Engeller. *Sivil Toplum ve Demokrasi*, (s.123-143). İstanbul: Kaknüs.
- Türküne, M. (2003). Müslümanlar ve Çoğulcu Bir Toplum Tasarımı. İçinde: Mustafa Dirik (Ed.), *Türk Modernleşmesi*, (324-332). Ankara: Lotus Yayınevi.
- Ünsaldı, L., & E. Geçgin, (2018). *Sosyoloji Tarihi: Dünya'da ve Türkiye'de*. Ankara: Heretik
- Weber, M. (1985). *Protestan Ahlaki ve Kapitalizmin Ruhu*. Zeynep Aruoba (Çev.). İstanbul: Hil Yayınları.
- Yelken, R. (2011). Cemaatler Dışa Açılarak Cemiyete Dönüşüyor. *Star Gazetesi*, 08. 04. 2011 tarihli yazı. (Erişim: 08. 04. 2011), <http://www.stargazete.com/politika/cemaatler-disa-acilarak-cemiyete-donusuyor-342499.htm>
- Yıldız, Ö. (2006). Neoliberalizm, Sosyal Devlet ve Türkiye'de Vakıflar. *Sivil Toplum*, 4(15), 15-24.